

ratma teorisi geliştirilmiş, âlemin yaratılışı zorunsuz bir değişim ve yenilenmeye dayalı atomcu sistem içinde izah edilmiştir. Buna göre duyular âlemindeki cisimler, kendi başlarına varlıkları bulunmayan geçici nitelikleri (a'râz) dolayısıyla süreklî bir değişim ve oluşum içindedir. Fizik dünyadaki bu değişimin bir başlangıcının bulunmaması, yani geçmişte sonsuza kadar devam etmesi devir ve teselsül gerektireceğinden varlığın ortaya çıkışı ancak bir yaratıcının irade ve kudretiyle açıklanabilir. Bu sebeple kelimciler ibdâ yerine daha çok "âlemin hudûsu" ifadesini kullanmışlardır (Mâtürîdî, s. 25-36; Eş'arî, s. 82-83). Hudûs anlayışı Kindî gibi İslâm filozofları tarafından da savunulmuştur (*Resâ'il*, s. 163).

Kelâmda meâd konusu "iadenin cevazı" başlığı altında, Dehriyye'ye ve diğer bazı inkârcı gruplara karşı mahlûkatın geçici bir yok oluştan veya dağılıştan sonra yeniden yaratılışının aklen imkânı açısından ele alınmış, ayrıca nakfî delillere dayalı olarak âhiret tasvirlerine yer verilmiştir (Abdülkâhîr el-Bağdâdî, s. 232-246; Cüveynî, s. 313-331). Allah'ın kudreti, var oluşun anlamı ve adaletin yerine gelmesi gibi delillerle savunulan âhiretteki dirilişin ruhen veya cismen olacağı konusu kelimcilerle bazı filozoflar arasında tartışmaya sebep olmuşsa da naslardaki açık işaretler (meselâ bk. en-Nisâ 4/56; Yâsîn 36/65; Fussilet 41/20-22; el-Kıyâme 75/3-4) ve bunların te'vilini gerektirecek bir zorunluluğun bulunmaması dolayısıyla İslâm âlimlerinin ve mutasavvifin çoğunluğu haşrin cismanîliği yönünde görüş belirtmiştir (Fahreddin er-Râzî, s. 223-225; İbnü'l-Arabî, IV, 448-457; Teftâzânî, V, 89-93). Meâd konusu felsefede metafiziğin bir alt bölümü olarak kabul edilmiş (Taşköprizâde, I, 326), âhirette nefislerin mutluluk ve elem duymalarının imkânı ve niteliği bağlamında incelenmiştir (İbn Sînâ, *el-Mebde' ve'l-me'âd*, s. 109-115).

Literatürde mebdde ve meâd İslâm felsefesine, kelâm ve tasavvufa dair eserlerin varlık ve âhiret bölümleri içinde ele alınmış, bu konular klasik İslâm düşüncesinde bir telif türü olmuş, bu adla müstakil eserler yazılmıştır. Ancak mebdde ve meâd başlığını taşıyan kitaplar incelendiğinde bunların sadece yaratılış ve âhiret konularından bahsetmediği, muhtevalarında çeşitli meselelere yer verildiği görülür. Felsefe ve kelâm alanında kaleme alınan mebdde ve meâd kitapları arasında İbn Sînâ'nın *el-Mebde' ve'l-me'âd*, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *el-Mebde' ve'l-*

me'âd, Esîrüddin el-Ebherî'nin *Risâle fi'l-mebde'* ve *l-me'âd*, Celâleddin ed-Dewânî'nin *ez-Zevrâ'* ve *l-Havvâ'* fi tahkîki'l-mebde' ve'l-me'âd, Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi beyânî'l-mebde' ve'l-me'âd*, Fuzûlî'nin *Ma'la'u'l-i'tikâd fi ma'rîfeti'l-mebde' ve'l-me'âd*, Sadreddinzâde Şîrvânî'nin *Risâle fi tahkîki'l-mebde' ve'l-me'âd*, Abdülbâki La'lizâde'nin *Risâle-i Mebdde' ve Me'âd* ve Mustafa Nûrî el-Hüseynî'nin *el-İrşâd li-men enkere'l-mebde' ve'n-nübüvve ve'l-me'âd* adlı eserleri sayılabilir. Tasavvuf alanında da mebdde ve meâd başlığı altında bir kısmı felsefî yönü bulunan, bir kısmı tasavvuf ehlinin ihtiyaçlarına cevap veren ilmihal türü kitaplar yazılmıştır. Bunlara örnek olarak Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl'un *el-Elvâhu'l-îmâdiyye fi'l-mebde' ve'l-me'âd*, Azîz Nesefî'nin *Zübdetü'l-hakâ'ik* adıyla ihtisar edilen *Risâle der Mebdde' ve Me'âd*, İmâm-ı Rabbânî'nin *Risâle fi'l-mebde' ve'l-me'âd*, Senâ'nın *Seyrû'l-îbâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*, Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirşâdü'l-îbâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*, Sarî Abdullah Efendi'nin *Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebde' ve'l-meâd*, Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin *el-İmdâd fi'l-mebde' ve'l-meâd*, Muhammed Nûrî'l-Arabî'nin *er-Risâletü's-Sa'diyye fi'l-mebde' ve'l-me'âdi'l-insân* adlı eserleri gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "bd'e", "avd" md.leri; Tehânevî, *Keşşaf*, I, 106; II, 958-959; *Kâmus Tercümesi*, I, 5-7, 1223-1227; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "bd'e", "avd" md.leri; Buhârî, "Bed'ü'l-halq", 1-17; İbn Mâce, "Zühd", 2, "Du'â", 10; Ebû Dâvûd, "Vitr", 31; Tirmizî, "Da'avât", 82; Kindî, *Resâ'il* (nşr. Abdülhâdî Ebû Rîde), Kahire 1398/1978, s. 163; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçî), Ankara 1423/2003, s. 25-36; Eş'arî, *el-Lüma'*, s. 82-83; Bâkîllânî, *et-Temhîd* (İmâdüddin), s. 36-45; İbn Sînâ, *el-Mebde' ve'l-me'âd* (nşr. Abdullah-ı Nûrânî), Tahrân 1363 hş.; a.mlf., *eş-Şifâ' el-İlâhiyyât (I)*, s. 435-443; a.mlf., *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahrân 1364 hş., s. 698-713; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346, s. 232-246; Cüveynî, *el-İrşâd* (Temîm), s. 39-50, 313-331; Fahreddin er-Râzî, *el-Muhasşal* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire, ts. (Mektebetü'l-külliyeti'l-Ezheriyye), s. 118-147, 223-237; Seyfeddin el-Âmidî, *Gâyetü'l-merâm* (nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatif), Kahire 1391/1971, s. 9-23, 246-265, 283-315; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, II, 226-247; IV, 448-457; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 82-111; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1417/1997, III, 466-484; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 326.

M. SAİT ÖZERVARLI

MEBİ'

(المبيع)

Satış (bey') akdine konu olan mal anlamında fıkıh terimi.

Mülkiyeti nakleden akidlerin en yaygın olan bey' (satım sözleşmesi) geniş anlamıyla klasik fıkıh literatüründe yer alan selem, sarf ve mukâyeda (trampa) akidlerini de kapsamakla beraber dar anlamıyla bir malî deyn özelliği taşıyan bir bedel karşılığında temlik etmeyi, mebi' de bey' akdine konu olan karşılıklı edimlerden ayrı niteliğinde olanını ifade eder. Akidde yer alan karşılıkların mahiyetleri bundan farklı olursa sözleşme ayrı bir isimle anılır ve farklı hükümlere tâbi olur (bk. BEY'). Mutlak bey', "dış âlemde somutlaştırılmış bir malın peşin veya veresiye bir bedelle mübâdele edilmesi" mânâsına geldiğinden dar anlamıyla mebi' bu mübadelede dış âlemde somutlaştırılmış olan edimi belirtir. Bununla birlikte mebi' terimi de bey' kelimesinin fıkıh literatüründeki kullanımına paralel olarak anlam genişlemesi ve daralmasına uğradığından bey' sözlük mânâsında yani mutlak mânada mübâdeleyi belirtmek üzere kullanıldığında herhangi bir maddî değer mübâdelesi işleminde karşılıklı bedellerden mal niteliği taşıyana mebi' denebilir. Nitekim İslâm âlimleri Kur'an'da geçen (özellikle el-Bakara 2/275) bey' lafzının bütün mal mübâdelesi işlemlerini kapsadığı kanaatini taşıdıkları için selem, sarf gibi akidler bey'in bir alt türü olarak düşünülmüş, hatta Hanefî fıkıh kitaplarında ilgili bölüm başlığı kelimenin çoğulu olan "büyü" şeklinde ifade edilmiştir. Şâfiîler de konu düzenlemesinde bey' kelimesinin bu geniş anlamını göz ardı etmemişler, fakat Kur'an'daki tekil kullanımına sadık kalarak kendi literatürlerinde bu şekli korumuşlardır. Bu çerçevede esas alındığında bey', tam iki taraflı borçlar hukuku akidlerinin hepsini (muâvazât) içine aldığından mal teriminin kapsamına ilişkin görüş ayrılıkları bir yana icâre akdinin konusu olan emek veya kullanım hakkı da mebi' sayılır. Fakat bey' ve mebi' kelimelerinin fıkıh literatüründe yaygın olan teknik anlamına göre bir mübâdelenin bey' ismini alabilmesi için akde konu edilen karşılıklı bedellerden birinin mutlaka ferden muayyen, diğerinin ise nev'an muayyen bir şey veya bir miktar para olması gerekir ve ancak bu tür bir akidde yer alan karşılıklı bedellerden ferden muayyen olanına mebi', karşı bedele de semen denir.

Mebî' teriminin kapsamını belirlerken bununla yakından ilgili olan ve akid genel teorisinde akdin konusuna karşılık gelen "ma'kudün aleyh" veya "mahallü'l-akd" kavramının bütün akid türlerine şâmil, mebiîn ise sadece bey' akdiyle sınırlı olduğu, dolayısıyla aralarında umum-husus ilişkisi bulunduğu dikkate alınmalıdır. Öte yandan ister tek tarafa ister iki tarafa borç yükleyen akid olsun, her iki durumda ma'kudün aleyh akdin konusunun tamamına tekabül ederken mebi' dar anlamdaki bey' akdinin konusu olan karşılıklı bedellerden sadece birini ifade eder. Sırf bey' akdi çerçevesinde düşünüldüğünde de fakihlerin çoğunluğuna göre mebi' ve semen akdin ayrı ayrı rükünlerini oluşturduğundan mebi' ma'kudün aleyhin tamamına değil sadece bir parçasına karşılık gelir. Bununla birlikte Hanefî fıkıhında bey' akdinin konusu denince daha çok satılan mal kastedilir ve satım bedeli satım sözleşmesinin gereği veya hükmü kabul edilir. Bu sebeple bey'e konu olan karşılıklı bedellerden hangisinin mebi', hangisinin semen olduğunun belirlenmesi akde bağlanacak hükümler açısından önem arzeder.

Satım sözleşmesinin kuruluşu ve geçerliliği için satım konusu malın hukuken korunmaya değer, mevcut, teslimi mümkün, satıcının tasarruf yetkisi dahilinde, çekişmeye meydan vermeyecek derecede belirlenmiş olması gibi şartlar aranmıştır ki bunların yokluğu akdin kuruluşunu veya sıhhatini engeller. Malın hukuken korunmaya değer olması şartının açılımıyla ilgili ihtilâflar yanında İslâm hukukçularının "mal" kavramına ilişkin değerlendirmelerine göre nelerin satıma konu olup olamayacağı hakkında da bazı görüş ayrılıkları vardır (bk. HAK; MAL; MENFAAT).

Fıkıh literatürünün ilgili yerlerinde mebi' hakkında yapılan hukukî nitelendirme ve değerlendirmelerin büyük ölçüde modern hukuk incelemelerinde "parça borcu" veya "ferden muayyen borç" diye ifade edilen terim etrafında ortaya konan görüş ve açıklamalara tekabül ettiği görülür. Modern hukukta "cins borcu" veya "nev'an muayyen borç" terimi etrafında geliştirilen teorik incelemelerin ise fıkıh eserlerinde selem akdinde "müslemün fih" başlığı altında yapıldığı söylenebilir. Ferden muayyen borç olarak da isimlendirilen parça borcu, konusunu yeteri derecede ayırt edici özellikleriyle belirtilmiş olan bir tek şeyin oluşturduğu borçtur. Diğer bir ifadeyle edim konusu şey kendisinin tek

başına sahip olduğu özellik ve işaretlere göre tayin edilmiştir. Parça borçları, konusu yegâne ve tek bir fert haline indirgenecek derecede netleştiği için İslâm hukuk literatüründe "ayn borcu" diye de ifade edilir. Zira böyle bir edim bir başka şeyle karıştırılmayacak derecede ayırt edilmiş ve somutlaştırılmıştır.

Mebi', parça borçlarının İslâm hukuk literatüründeki en tipik örneğini teşkil eder ve genellikle kıyemî mallardan oluşur. Çünkü kıyemî bir mal tek başına sahip olduğu nitelikleri bir başkası ile paylaşmaz ve onu diğer fertlerden ayırt eden bu niteliklerdir. Bu sebeple at, koyun, el dokuması halı gibi mallar parça borcu haline getirilmeye daha elverişlidir. Ancak bu parça borçlarının, dolayısıyla mebiîn sadece kıyemî mallardan oluştuğu veya misli malların parça borcu haline getirilemeyeceği anlamına gelmez. Bir başka ifadeyle mebi' çoğunlukla kıyemî mallardan oluşursa da misli bir mal da mebi' olabilir. Kıyemî şeyin tayini genel olarak görmekle gerçekleşir. Misli maldan oluşan mebiîn tayini de ya o malın kendisi veya numunesinin görülmesiyle gerçekleşir. Tayin edilen misli mal akid sırasında ayırt edilmişse veya bir yerde mevcut olanın bütünü (ister götürü olarak ister daha sonra yapılacak olan miktar tesbitine göre tayin edilerek) akde konu yapılmışsa parça borcu haline getirilmiş demektir. Fakat söz konusu misli malın gösterilen yığın içinde belli bir miktarı akde konu yapılmışsa sınırlı bir cins borcu söz konusu demektir (ayrıca bk. KIYEMİ; MISLİ). Mebi'e dahil sayılıp sayılmayacak şeyler konusunda fakihlerce değişik ölçütlerden söz edilmiş olmakla birlikte satımın gerçekleştiği beldenin örfü bu hususta temel ölçütü oluşturmaktadır (ayrıntı için bk. *Mecelle*, md. 230-236; Mustafa ez-Zerkâ, *'Akdü'l-bey'*, s. 55-60). Satım sözleşmesinin kurulmasıyla birlikte mebi'e ilişkin olarak mülkiyetin intikali, akid sonrası imkânsızlık, hasar sorumluluğu gibi konular gündeme gelir.

İslâm hukukunda satım sözleşmesinin mülkiyetin devri konusundaki anlaşmayı zorunlu olarak içerdigi kabul edildiğinden ayrı bir aynı sözleşmeye gerek olmaksızın akdin kurulup tamamlanmasıyla satılan şeyin mülkiyeti karşı tarafa hemen geçer. Aynı şekilde Fransız hukukunda, bunu izleyen Latin ülkeleri ve İskandinav ülkeleri hukuklarında, hatta -taşınır mallar için- İngiliz hukukunda satım sözleşmesi ve aynı sözleşmede birlik prensibi benimsenmiş, dolayısıyla sözleşmenin kurulma-

sıyla satılan malın mülkiyetinin -teslim edilmemiş bile olsa- alıcıya geçeceği kabul edilmiştir. Buna karşılık Alman hukukunda ve onu takiben İsviçre ve Türk hukuklarında kabul gören ayırım prensibine göre satım sözleşmesi ve aynı sözleşme birbirinden ayrılmış olup satım sözleşmesinin yapılmasıyla satılanın mülkiyeti alıcıya geçmemekte, satıcı sadece alıcıya satılanın teslimini ve mülkiyetini geçirmeyi taahhüt etmektedir. Diğer bir ifadeyle satım sözleşmesi yalnız başına mevcut mülkiyet ilişkisinde bir değişiklik meydana getirmemekte, sadece bu değişikliği hazırlamaktadır (Yavuz, I, 36-38).

Satımla mebiîn mülkiyetinin alıcıya geçmesi bunun hemen alıcıya teslimini gerektirir. Bununla birlikte bey' tam iki tarafa borç yükleyen bir akid olduğundan karşılıklı edimlerden hangisinin önce ifa edilmesi gerektiği hususu tartışma konusu olabilir. Alıcının kendi edimini önce ifa ile yükümlü olduğu genel kabul olduğundan satıcı alacağı tahsil etmek maksadıyla mebi' üzerinde hapis hakkını kullanabilir (farklı görüşler için bk. HAPİS HAKKI). Ancak satıcı, satılan malın teslim öncesinde kusursuz olarak telef olması halinde alacağından mahrum kalacağına da göze almak durumundadır.

Akdin kuruluşu ile ifa arasındaki evrede karşı bedel olan semenin yok olması akdin devamını etkilemediği halde mebi'in kusurlu veya kusursuz olarak telef olması akdi etkiler ve çoğunlukla böyle bir durum borç ilişkisini sona erdirir. Çünkü bey' akdinin temel işlevi dış âlemde ferdan somutlaştırılmış malın yani mebiîn taraf değiştirmesidir. Bu bir anlamda bey' akdinin varlık sebebidir. Dolayısıyla mebiîn aşırı derecede hasar görmesi veya tamamen işlevsiz duruma gelmesiyle ifanın kısmen veya tamamen imkânsız hale gelmesi akdin sona ermesine sebep olur.

Mülkiyeti akidle karşı tarafa geçmiş olsa da mebi'e ilişkin hasarın geçi çoğunluğa göre teslimle gerçekleşir. Buna göre alıcı mülkiyetini kazandığı halde hasar sorumluluğunu henüz üstlenmediği bir sırada, yani mebi' hâlâ satıcının elindeyken onu üçüncü bir şahsa satıma konu yaparsa buna cevaz verilmez. Zira bir yandan ifaya ilişkin muhtemel sorunlar henüz aşılmamışken, öte yandan hasar sorumluluğu alıcıya geçmemişken yapılacak yeni bir akid sorunları daha da karmaşık hale getirebilir. Ferdin sahip olduğu akid serbestliği hukuk güvenliği gerekçesiyle bu noktada kısıtlanmıştır (bu konuda mebiîn

niteliğine göre farklı sonuca ulaşan fakihlerin görüşleri için bk. KABZ). Öte yandan mebî' mevcut halini koruduğu sürece tarafların yaptıkları akdi geçmişe etkili olarak bozma (ikâle) imkânları da saklıdır. Halbuki ikâle imkânı için karşı edim olan semenin varlığını koruması şart değildir.

Mebîe ister akid öncesi ister akid sonrası, fakat ifa öncesi aşamada bir kusur (ayıp) ârız olmuşsa bu durum alıcıya akdi feshetme imkânı verir. Alıcının bu imkânı elde etmesi için akid görüşmeleri sırasında bunu açıkça belirtmiş olması gerekmez. Çünkü bizzat akid kendisine konu olan malın ayıpsız olmasını icap ettirir. Yeter ki sözleşmede aksi kararlaştırılmış olmasın. Aybın mevcudiyetine rağmen alıcının iradesini feshetme değil akdin devamı yönünde kullanması durumunda doktrin, tarafların bedeller arasında önceden kurdukları dengeyi bozmalarına imkân vermez. Bununla birlikte taraflar mebîe biçilen bedelde bir değişiklik yapmak isterlerse (erşü'l-ayb) ya alıcı feshetme hakkına dayanarak veya taraflar karşılıklı anlaşarak (ikâle) akdi bozup ardından da yeni bir akid yapma yoluna giderler. Fakat bu yeni akid öncekinden tamamen ayrı olup işlerlik kazanacak hükümler artık bu yeni akde ait olanlardır. Aslında bu yeni akid önceki akdin yerine kâim olmuştur, bir anlamda önceki akdin tecdidini mesabesindedir. Bu sonuca doğrudan imkân verilmemesi yönünde doktrindeki çekingenlik İslâm hukukçularının akidlerde karmaşıklığa karşı duyarlı oluşuyla açıklanabilir (ayrıca bk. AYIP).

BİBLİYOGRAFYA :

Serahsî, *el-Mebsû't*, XII, 108-219; XIII, 91-107; Kâsânî, *Bedâ'î'*, V, 138-163; VI, 7; İbn Rüşd, *Bi-dâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, II, 103-162; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, Mısır, ts., IV, 560-595; *Mecelle*, md. 230-236; Subhî Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-İamme li'l-mücebât ve'l-ukûd*, Beyrut 1948, II, 68-82; Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Meşâdirü'l-hağ fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1967, III, 7-105; a.mlf., *Nazariyyetü'l-akd*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), s. 464-534; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhü'l-İslâmî fi şevbihi'l-cedîd*, Dımaşk 1965, III, 51-52, 71-76, 167-181; a.mlf., *'Ağâdû'l-beğ'*, Dımaşk 1999, s. 55-60; Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, *Borçlar Hukuku*, İstanbul 1970, I, 55-57; Mustafa Dural, *Borçlunun Sorumlu Olmadığı Sonraki İmkânsızlık*, İstanbul 1976, s. 75-79, 119-131; Es'ad Diyâb, *Đamânü 'uyûbi'l-mebî'i'l-hafiyye*, Beyrut 1403/1983; Halûk Tandoğan, *Borçlar Hukuku: Özel Borç İlişkileri*, Ankara 1988, I, 78-84; Cevdet Yavuz, *Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, İstanbul 1989, I, 33-114; Bilal Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfası*, İstanbul 1998, tür.yer.; İbrahim Kâfi Dönmez, "Cehâlet", *ĐA*, VII, 221.

BİLAL AYBAKAN

el-MEBSÛT

(bk. el-ASL).

el-MEBSÛT

(المبسوط)

Serahsî'nin
(ö. 483/1090)

Hanefî fikhına dair eseri.

IV. (X.) yüzyıl Mâverâünnehir Hanefî çevresinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945), öğrenimde kolaylık sağlamak amacıyla Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin temel eserlerini özetleyip *el-Kâfi* adlı metni kaleme almış (Hâkim eş-Şehîd, vr. 1^b), Serahsî de yaklaşık 150 yıl sonra *el-Muhtasarü'l-kâfi* olarak da anılan bu kitabı esas alıp Hanefî literatürünün en önemli eserlerinden biri kabul edilen *el-Mebsû't*'u meydana getirmiştir.

Serahsî, *el-Mebsû't*'un mukaddimesinde Hâkim eş-Şehîd'in çalışmasından övgüyle söz ettikten sonra bunun şerhi mahiyetinde bir kitap telif etme amacına ve izlediği metoda açıklık getirmek üzere kendi döneminde fıkıh öğrenmeye yönelişin kısmen azaldığını söyler ve bu durumun belli başlı sebepleri arasında şu hususları zikreder: a) Fıkıh eğitimi alan bazı kişilerin yeterli gayret ortaya koymayıp uzun tartışmalara konu olan bir kısım ihtilâflı meselelere ilgi göstermekle yetinmeleri, b) Fıkıh eğitimi veren bazı hocaların da fikhî bilgi ve meleke kazandırmayan tartışmalar üzerinde uzun uzadıya durmalarını ele alırken felsefe dilini kullanarak iki alanın sınırlarını birbirine karıştıracak şekilde uzun açıklamalar yapmaları. Serahsî bu durum karşısında, *el-Kâfi*'yi şerh ederken her babda güvenilir bulunan bilgilerle yetinmeyi ve her bir meselenin izahında hükme etkili olan mânaya (hükümün illet ve gayesine) bir ilâve yapmamayı uygun bulduğunu belirtir.

el-Mebsû't'ta, Serahsî'nin bu eseri hapisteyken öğrencilerine dikte etmek suretiyle (imlâ) meydana getirdiğini gösteren ifadelerle sıkça rastlanır. İmlâ terimi, hocanın hiçbir yazılı malzmeden yararlanmadığını zorunlu olarak ifade etmekle beraber *el-Mebsû't*'un imlâsı sırasında Serahsî'nin kitaplarından mahrum bulunduğu eserde açıkça belirtilmektedir (XII, 108; XX, 8; XXX, 244). Ha-

pishaneye düzenli olarak gelen talebelerin *el-Kâfi*'yi hocalarına okumaları ve Serahsî'nin de okunan pasajlar hakkında açıklamada bulduktan sonra talebelerinin yardımcıyla metinler hazırlaması suretiyle bu kitabın meydana getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Eserin imlâsına ne zaman başlandığı ve ne zaman tamamlandığı hakkında kesin bilgi mevcut değilse de Serahsî'nin, *Uşûl*'ünün mukaddimesinde bu şerh çalışmasının tamamlandığını ve oradaki görüşlerin usulî temellerini göstermek üzere yeni eserini telife yöneldiğini ifade ettiği ve buna da 479 Şevvalinin sonunda (Şubat 1087) başladığı dikkate alınırsa *el-Mebsû't*'un en geç 479 yılında tamamlanmış olduğuna kesin gözüyle bakılabilir. Öte yandan bu konudaki tahmin ve tesbitleri dikkate almanın yanı sıra kitabın yazma nüshaları üzerinde geniş incelemeler yapan Muhammed Hamîdullah ve Salih Tuğ, *el-Mebsû't*'un son bölümlerinden olan "Kitâbü'r-Rađâ"nın başında yer alan (XXX, 287) 477 (1084) tarihinin -matbu nüsha ve muhtemelen bunun esasını oluşturan Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye nüshası (Fıkhu'l-Hanefî, nr. 490) dışındaki- on yedi nüshada 479 şeklinde olduğunu söylemekte, matbu nüshanın XXVII. cildindeki (s. 124) "Kitâbü'l-Me'âkıl"ın başında görülen 466 (1074) tarihinin de eserin başında bulunacakken bir şekilde buraya konmuş olduğunu düşünmekte, bu hususların Serahsî'nin hayatıyla ilgili bilgilerle birleştirildiğinde *el-Mebsû't*'un 466-479 yılları arasında telif edildiği sonucuna ulaşabileceğini belirtmektedir (Tuğ, s. 45-46; *İA*, X, 506).

el-Mebsû't'un önemli bir bölümü ağır hapis hane şartları altında hazırlanmıştır. Nitekim Serahsî eserini yazdırırken zorluk ve belâ dolu esir hayatı yaşadığını, ücretsiz köle gibi bir hayat sürdüğünü ve bezginlik diyarı bir hapishanede bulunduğu söylemektedir (I, 2; VII, 241; VIII, 125; X, 144; TSMK, III, Ahmed, nr. 1142, II, vr. 41^b). "Kitâbü'l-İkrâr"da yer alan bir ifade ise onun âdi suçlularla beraber tutulduğunu ima eder (TSMK, III, Ahmed, nr. 1142, II, vr. 125^b). Kitabın III. Ahmed nüshası dışındaki bütün İstanbul yazmalarında bulunan, fakat matbu nüshalarda yer almayan bir diğer ifadeye göre Serahsî'nin, talebelerine "Kitâbü'l-Vekâle"yi yazdırırken hapishane şartlarında kısmî bir iyileşme gerçekleşmiştir. Bu gelişme ile Serahsî'nin hapishaneden çıktığı ve *el-Mebsû't*'u muhtemelen Özkent Kalesi'n-